

ΑΓΑΠΙΟΣ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΦΙΛΟΦΟΙΛΙΑΣ ΦΙΛΟΦΟΙΛΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Ε.Π. ΚΑΙ ΝΗΣΙΟΥ ΒΙΑΣΤΙΟΥ

‘Ο ανθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος, ἵνα εἰς μηδένα, καὶ ἔκεινον ώσαύτως αὐτούς, ώς δοῦλος ὑπακούη. Τελεῖ μόνον τὸ παραγγέλματα τῶν ὑπερεχόντων εἰς νοῦν καὶ παιδευσιν, διπλας τὸ τέκνον τῶν γονέων καὶ ὁ παιδευόμενος εἰς ἐπιστήμην ἢ τέχνην τῶν διδασκάλων αὐτοῦ, διπλας ὁ στρατιώτης, ἢ εἰς ἐλευθέραν πολιτείαν ἀνήκων, εὔθυμος πράττει τὰ κελεύσματα τῶν ἀνωτέρων αὐτοῦ, διπλας ὁ πολίτης ὁ ἐλεύθερος ἀπροφασίστως ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους, εἴς αὐτὸς ἐψῆφισε διὰ συνετῶν καὶ φιλοπατρίδων βουληφόρων. Πᾶν τούναντίον εἶναι δουλεία· καὶ δοῦλοι ἡσαν οὐ μόνον οἱ σκλάβοι οἱ δι’ ἀλύσεως ἀπὸ τοῦ ποδὸς δεδεμένοι καὶ ἐλαύνοντες τὴν κώπην εἰς τὰ κάτεργα τῶν Σαρακηνῶν, οὐ μόνον οἱ εἰς τὰ θηρία ῥιπτόμενοι αἰχμάλωτοι τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιώται τῆς ἀσελγοῦς Σεμιράμιδος ἀγόμενοι, διπου αὖτη ἥθελε, καὶ οἱ μουζίκοι τῆς Ρωσίας, ἐάν τε ἔχωσιν ἐάν τε μὴ ἔχωσιν ντοῦμαν (βουλήν). Δοῦλοι ώσαύτως εἶναι καὶ δοτεὶς ὑποτεταγμένοι εἰς ἀλλαδαπὸν κύριον ζῶσιν ὑπὸ τὸ φῶς λυχναρίου ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀνεξαρτησία αὗτη δὲν εἶναι ἡ ἀγνή δέσποινα, ἢν οἱ παλαιοὶ “Ἐλληνες πρῶτοι ἐλάτρευσαν στήσαντες βωμοὺς Διὸς Ἐλευθερίου, ἀλλ’ εἶναι ἡ Ψεύτρα Ἐλευθεριά, δολέσσα ἐψιμμυθιωμένη Κίρκη μεταβάλλουσα εἰς χοίρους τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτήν, ἀφανίζουσα δὲ τοὺς ἀνθισταμένους.

Μισῶ τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν, τὴν Ψεύτραν, τὴν ἀγγλικὴν τῶν βορείων Ἀμερικανῶν πρὸ τοῦ 1775, τῶν Ιονίων Νήσων, τῆς Κύπρου· προτιμῶ τὴν σκοτεινὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων, διότι ἔκεινη μὲν θέλγει συνήθως καὶ ἀποκοιμίζει, αὕτη δὲ ἀγει εἰς τὸν ἀπεγνωσμένον ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα, ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς τῆς χαρᾶς.

“Ω ! ποῖον τὸ σκότος τῆς δουλείας ἡμῶν ὑπὸ τοὺς δθωμανούς. Ομοία ἡτο ἔκεινη μὲ τὸν Χάροντα τῆς δημώδους πίστεως·

μαῦρος εἶναι, μαῦρα φορεῖ, μαῦρο εἶν· καὶ τάλογό του,
μαῦρο καὶ τὸ γεράκι του καὶ τὸ λαγωνικό του.

καὶ ἐ Τσίρκος δλος σχοτεινὸς ἦτο καὶ μόνον ἔλαμπεν ἐρυθρὸν τὸ γιαταγάνι του ἐκ τοῦ αἴματος τῶν μαρτύρων. Ὁ πανώλεθρος εὗτος κίνδυνος ἀνετίναξεν ἡμᾶς, ἐν νωθρότητι πρότερον τῆς Ἀλώσεως κατακειμένους, καὶ τὴν γελάσεσσαν ἔφερε τῆς ἐλευθερίας ἡμέραν διὰ τῶν κλεφτῶν, τῶν καταδρομέων, τῶν συνετῶν καὶ μαρτυρικῶν δημογερόντων, τῶν εἰκόσι δύο ἐπαναστάσεών μας, διτινα πάντα παρασκεύασσαν τῆς προγονικῆς ὑπερηφανίας ἀναβοῶντες τὰ κηρύγματα οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐλληνικῆς παιδείας.

Τοιοῦτος κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μεγάλων ἔθνικῶν ἔργων ἐγένετο δὲ Ἀγάπιος Λεονάρδος.

«Τὸ Ἐπαρχιακὸν Συμβούλιον Γόρτυνος τῷ 1842 κατὰ πρότασιν τοῦ Κωνστ. Θ. Κολοκοτρώνη ἐψηφίσατο τὴν ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Σχολῆς (τῆς ἐν Δημητσάνῃ) ἀνέγερσιν μνημείου εἰς.... Ἀγάπιον Λεονάρδον.....Γρηγόριον Ε' καὶ Γερμανὸν Παλ. Πατρῶν».

Ἄλλα τις εἶναι δὲ ἀνήρ οὗτος, δὲ Ἀγάπιος Λεονάρδος, δὲ κατὰ γνώμην τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη κρινόμενος δέξιος νὰ τιμᾶται παρὰ Γρηγόριον τὸν Ε' καὶ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν;

Ἄν διὰ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος τὸ σχολεῖον ἐγένετο ἢ εὑρεῖται ἀγυιὰ τῶν ἀγαθῶν διδαγμάτων ἢ διδηγήσασα τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν ἐππων ἢ τῶν λύκων εἰς τὸ θεοειδές, δι’ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς ωμοφάγου τῶν τούρκων ἀρχῆς ὑπῆρξεν ἢ ψυχὴ ἢ σώτειρα ἢ μετάγουσα ἐκ τῆς νεκροφανείας εἰς τὴν ζωήν, ἢ μυσταγωγὸς ἢ διδηγήσασα ἡμᾶς εἰς τὸ τελεστήριον τῆς ἐλευθερίας. Καὶ οἱ δαδοῦχοι λοιπὸν καὶ θεοφάνται αὐτῆς εἰς τιμὴν δι’ ἡμᾶς πρόκεινται. Τοιοῦτος καὶ δὲ ἀνήρ, οὗτινος τὴν μορφὴν φέρομεν πρὸ ἡμῶν.

Τὸ φιλομαθὲς καὶ ἀκαταπόνητον ἐν ἑαυτῷ ἔχων τῆς γορτυνιακῆς φυλῆς καὶ τὴν ὑπερήφανον φιλοτιμίαν τῆς διακεκριμένης γενεᾶς αὐτοῦ δεκαοκταέτης μετὰ τὰς ἐν Τριπόλει σπουδὰς ἀπήρχετο εἰς Ἀγιον Όρος, ἵνα παιδευθῇ περαιτέρω ἐν τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ. Η θεία χάρις ἥγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Γεράσιμον Γούναν τὸν συστρατιώτην ὕστερον αὐτοῦ εἰς τὸ ἔθνικὸν τοῦ σχολείου ἔργον. Υπὸ ἐκείνου διδηγηθεὶς ἐπέρανε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ. Ἀλλὰ μὴ ἐπαιδεύθη, ἵνα ἄγονος ἡμίονος ἐγωῖστης τέρπη ἑαυτὸν εἰς τὴν Ἐδὲμ τῆς Θεολογίας ἐντρυφῶν καὶ τῶν Ἐλληνικῶν γραμμάτων τὰ Ἡλύσια; Μεγάλην

ένδιλοντος βουλήν, τὴν ἐδρυσιν ἐν Δημητσάνῃ σχολῆς, ἡλίου μέλλοντος νὰ φωτίσῃ τὴν πατρίδα ἐκ τοῦ κέντρου τῆς Πελοποννήσου Τὸ Μοναχικὸν λοιπὸν σχῆμα περιβληθεὶς δὲ Ἀσημάκης καὶ Ἀγάπιος μετονομασθεῖς, ἀργύρια μετὰ τοῦ Γερασίμου ἀθροίσας ἥλθε φαιδρὸς καὶ καθίδρυσεν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς τὴν περιβόητον σχολὴν τῆς Δημητσάνης, οὐχὶ μέτριόν τι οἰκιδιον καταστήσας πρὸς τοῦτο, ἀλλ᾽ εἰκῆμα κτίσας «πολύδομον καὶ λιαν εὔρυχωρον» διὰ κατοικίαν τῶν καθηγητῶν καὶ τοῦ ὑπηρετικοῦ καὶ αἱθούσας ἔχον πρὸς διδασκαλίαν τριακοσίων μαθητῶν ἐν μέσῳ κήπου «δένδρων εὔσκιών».

Αλβανοί οι χρόνοι δίσεκτοι κι' οι μῆνες ὀδυσμένοι,
ἡ ἐπανάστασις ἡ λεγομένη τοῦ Ὀρλώφ, ἡς δὲν ἦτο ἀμέτοχος ἡ
φιλογενὴς ψυχὴ του. Καὶ διεξέφυγε μὲν τότε, ἐπανῆλθε δὲ μετὰ
τὴν ἔξιντωσιν τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν σχολήν, ἥν μετὰ δακρύων
περιεπέσετο καὶ κατεφίλει ὡς κόρην φιλόστοργος πατήρ.

‘Αλλ’ ήσθάνετο δια πέρα τοῦ στενοῦ τῆς σχολῆς χώρου ἐκάλει
αὐτὸν τῆς ‘Εκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος ή κραυγή. Εἶχε κατὰ τὸν
χρόνον τῆς φυγῆς κηρύξη καὶ διδάξη ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐν Πάργᾳ,
ὅπου τὰ διδάγματα αὐτοῦ ἔμενον βεβαίως ἐναυλα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν
Παργίων κατὰ τὴν πώλησιν τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπὸ τῶν ‘Αγγλων
εἰς τὸν ‘Αλῆ πασᾶν. Κατενόησε λοιπὸν ποὺ ή θεία θέλησις κατηύ-
θυνε τὰ βῆματά του, καὶ, ἀφ’ οὗ κατέστησεν ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς
σχολῆς ἀντάξιον αὐτοῦ ἄνδρα, τὸν ‘Αγάπιον ‘Αντωνόπουλον, ἀπῆλθεν.

Φῶς Ἰλαρὸν γνώσεων ἔξεπέμπετο ἐκ τῆς καθέδρας τῆς διδα-
σκαλίας αὐτοῦ ὃς διευθυντοῦ ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Σμύρνης, διό-
θεν κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐγένετο ἀνὰ-
τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐλθὼν δὲ ὅστερον εἰς προσκύνησιν τοῦ Τάφου
τοῦ Κυρίου εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ ὅστερον εἰς Σινᾶ ἐκήρυξε τὴν σω-
τηρίαν τῶν ψυχῶν ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην, τὴν Ἀραβίαν καὶ τὴν
Αἴγυπτον ὁ θεοσεβέστατος ἀλλ’ ἐλεύθερος φανατισμοῦ. Ὁ λόγος
αὗτοῦ δὲν εἶχεν ἔρεισμα τὴν ἀπέραντον μνήμην μόνον, εἰς βαθύνοιαν
ἢ ἔρειδόμενος, «γλυκὺς καὶ μελίσρυτος πολὺ εἶγε τὸ ἐπαγωγὸν
καὶ καταπειστικὸν διὰ τὰς προσφυεστάτας παραβολὰς καὶ παραδεί-
γματα». Τούτου ἔνεκα ὅστερον ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἱερο-
κήρυξ κατασταθεὶς περιττήθε τὴν Θράκην, τὸ Ἀγιον "Ορεῖς καὶ τὴν

ἄλλην Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νῆσους διδάσκων ἀπ' ἄμβωνος ἦ ἐν ταῖς ἀναστροφαῖς, ἔλκων διὰ τοῦ γλυκυτάτου καὶ γενναίου ὅμα ηθους, διεβασμὸν ἐμπνέων ὅμα μὲν διὰ τοῦ ἴσχνου μέν πως ἀλλ' εὐπαρύφου καὶ μεγαλοπρεποῦς παραστήματος, ὅμα δὲ διὰ τῆς ὀξύτητος εἰς τὸ λύειν τὰς καρνωνικὰς καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαικητικὰς διαφοράς, διφλεύσπλαγχνος καὶ διὰ τοῦτο ἀκτήμων, διβοηθὸς τῶν ὑπ' ἀνάγκης ἔχομένων καὶ διὰ τοῦτο τὴν δίαιταν λιτότατος, σεβαστὸς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους.

Συνειργάσθη δισοφὸς εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Πιγδαλίου, ψυχὴ δὲ ποιητικὴ συνέγραψεν ἀσματικοὺς ὅμνους καὶ πλείστας εὐχὰς διενθουσιακῆρυξ τῆς ὁρθοδοξίας, δι «τὰ μέγιστα φιλόπατρις», διδρύσας τὴν Σχολὴν τῆς Δημητσάνης, φάρον φωτίσαντα Γρηγόριον τὸν Ε', τὸν Παλαιὸν Πατρὸν Γερμανόν, τοὺς προύχοντας τοὺς μαρτυρήσαντας ἐν τῇ εἰρητῇ τῆς Τριπόλεως, τοὺς ὑψώσαντας τὴν σημαίαν τῆς "Αγίας Λαύρας.

Τόνοις νῆσοις.

Καὶ ἐν ταῖς Ἰονίοις νῆσοις καὶ κατὰ τὸ τέλος τῶν μέσων χρόνων ἀκμάζοντα κρίνομεν τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐκ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀρχομένης τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῇ Δύσει θάλασσαν ἐν αὐταῖς, ὡς δι Κερκυραῖος Ἀντώνιος Ἐπαρχος δὲν λόγῳ πεζῷ καὶ ἐν ποιήματι ἔξαισίῳ θρηνήσας τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ δι περιβόητος Κεφαλλῆν θαλασσοπόρος Ἰωάννης Φωκᾶς.¹ Εκ τῶν σχολείων δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἔχει ἐξεπήδησαν εἰς τιμὴν τοῦ Γένους ἥμιν σοφοὶ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰ γράμματα, περὶ τὸν ἐναρμόνιον λόγον πεζογράφοι καὶ ποιηταὶ θαυμάσιοι καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν ἐργάται. Οὕτως ἐκ τῶν ἐν Κερκύρᾳ παιδευτηρίων διεκρίθησαν, πλὴν ἄλλων παμπόλλων, Νίκανδρος δὲ Νούκιος, Νικόλαος δὲ Σοφιανός, Ἰωαννίκιος δὲ Καρτάνος, Εὐγένιος δὲ Βούλγαρος, Νικηφόρος δὲ Θεοτόκης, δι Ιωάννης Καποδίστριας καὶ δι Ἀνδρέας Μουστοξύδης. Κεφαλλῆνες δὲ διακριθέντες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παιδεύματα τῶν σχολείων τῆς νῆσου αὐτῶν, ἐγένοντο δι Παχώμιος Δοξαρᾶς, δι Βικέντιος Δαμωδός, δι Ἡλίας Μηνιάτης, δι Ἀγάπιος Λοβέρδος, δι Μαρίνος Χαρδιούρης καὶ δι Ἰωάννης Καρανδηνός. Τῶν σχο-

λείων δὲ τῆς νήσου μαθητὴς ἡτο ὁ ἀρχιερεὺς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Τιμόθεος Τυπάλδος ὁ ἡγηθεὶς πάνοπλος ἐκατὸν πεντήκοντα ἵερέων καὶ μοναχῶν ἐκ τῶν νήσων τῶν ἔκει, καὶ τούτων πανόπλων, εἰς Λευκάδα πρὸς τὸν Μοροζίνην κατὰ τῶν πολιορκουμένων αὐτόθι Τούρκων.

Ζακύνθιοι δὲ ἀναφέρονται Γεώργιος ὁ Βαλσαμών, Δημήτριος ὁ Γουζέλης ὁ μεταφράσας τοῦ Τάσσου τὴν Gerusalem liberata, οἱ ποιηταὶ Τζάννης Καρωναῖος, Ούγος Φώσκολος, Σολωμὸς καὶ Κάλβος καὶ οἱ ξωγράφοι Δοξαρᾶς, Καντούνης, Κουτούζης, Πελεκάσης.

Ἐκ Λευκάδος δὲ ἔξελαμψαν οἱ ἀδελφοὶ Ζαμπέλιοι, ὁ τραγῳδοποιὸς Ἰωάννης καὶ ὁ Σπυρίδων ὁ πλὴν ἄλλων παντοίων ἴστορικῶν ἔργων συγγράφεις καὶ τοῦ μυθιστορήματος «Κρητικοὶ γάμοι». Ἐξ Ἰθάκης δὲ ἐγένοντο ὁ Ιερόθεος Δενδρινὸς ὁ μετ' ἄλλων συστήσας τὴν ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικὴν Σχολὴν καὶ ὁ τῷ 1821 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπαγχονισθεὶς Ἀγχιάλου Εὐγένιος.

Κρήτη.

Ἐπὶ τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς ὁ Κρήτες πολλὰ μὲν ἔπειθον ὅπὸ τῆς ἀμειλίκτου δλιγαρχίας καθ' ὃσον εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν ἀφορῷ ὅπερ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἔχομεν ἐκ τούτου τὰς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς ἡρωῖκους ἥγεμόνας αὐτῶν τοὺς Χορτάτσας, τοὺς Καλλέργας, τοὺς Βλαστούς, τοὺς Ηικροσίρας, τοὺς Ψαρομηλίγγους, τοὺς Καντανολέους. Ἄλλ' ὁ τι δὲν κατώρθωσαν οἱ ἥμιθεοι καὶ μάρτυρες τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανίας ἔχεινοι, κατώρθωσεν τῆς ψυχῆς τοῦ Γένους ἡ ἀδάμαστος θεία οὐσία, ἡτις κατὰ μικρὸν τοὺς κατακτητάς, τοὺς Ἐνετούς, εἰς τὸ ἑλληνίζειν κατὰ τὴν γλώσσαν, κατὰ τὰ ἔθιμα, κατὰ τοὺς τρόπους, κατὰ τὸ δόγμα τὸ θρησκευτικὸν προσελκύσασα ἀφωμίωσεν δλως. Τοῦτο δὲ κατώρθωσε μάλιστα διὰ τῆς παιδείας· καὶ ἡτο βεβαίως ἴκανῶς ἐν ἀκμῇ αὐτόθι, ἀρ' οὐ πρὸ τῆς Ἀλώσεως Μανουὴλ ὁ Μοσχόπουλος ἔκειθεν ἀκμάζει, κατὰ τὴν ἀλωσιν δὲ καὶ μετ' αὐτὴν ὑπερόχους ἐν τοῖς γράμμασιν ἔχομεν ἀνδρας ἐκ Κρήτης διποτῖοι δ Τραπεζόντιος, Γρηγόριος Μελισσηνὸς ὁ Μάρας δ πατριάρχης.

χης γενόμενος Κωνσταντινουπόλεως, Μάρκος Ἐ Μουσούρος, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης¹.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' μάλιστα σίωνος ἡχμασαν τὰ γράμματα ἐν Κρήτῃ, διπόθεν νέοι τοῦ πρώτου ἔκει τυχόντες φωτισμοῦ ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ Μεγαλοκάστρου, τῆς Ἄρεθύμηνος καὶ ἀλλων πόλεων ἀπήρχοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, μάλιστα δὲ εἰς Ἐπετίαν, δπου ἀθροώτατοι σπουδάζοντες, ἐν τῷ Φλαγγινιανῷ Φροντιστηρίῳ μάλισται, ἐπανήρχοντο εἰς τὴν πάτριον γῆν ἐπανάγοντες τὴν ὑφηλήν παιδείαν. Καὶ ἔχομεν τοιούτους παμπόλλους διακριθέντας ἐν τῇ ιστορίᾳ ἡμῶν τῶν χρόνων ἔκεινων, ἐν οἷς Μάξιμος ὁ Μαρχούνιος, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος Ἐ Λούκαρις, Νεκτάριος Ἐ Ιεροσολύμων, Φραγκίσκος ὁ Πόρτος, Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυοφύλλης, Μελέτιος ὁ Συρίγος, Γεράσιμος ὁ Ἀλεξανδρείας, Ἰωάννης ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀθηνάσιος ὁ Πατελάριος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ποιηταὶ δέ, πλὴν τοῦ μεγάλου ἐποποιοῦ Ἀθανασίου Σκληροῦ τοῦ Πικροῦ, καὶ ἄλλοι λόγου ἀξιοί τέτε ἐγένοντο ὁ Γεώργιος Χορτάτζης ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου Βικέντιος Κορνάρος καὶ ὁ Μαρίνος Τζάννε Μπουνιαλῆς, καὶ τῶν καλῶν δὲ τεχνῶν ἐργάται, ἐν οἷς ὑπερέχει ὁ Τζαγκαρόλας ὁ ζωγράφος ἐξαισίκης εἰκόνος τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ μονῇ τῶν Σισσίων τῆς Κεφαλληνίας².

Ζησος Αἴγαξου.

Καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς δέ, πλὴν τῆς Κρήτης, νήσοις τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀναφέρονται σχολαί. Οὗτως ἐκ τῶν Κυκλαδῶν καὶ ἡ Τήρος καὶ ἡ Νάξος εἶχε σχολεῖον καὶ ἡ Θήρα καὶ ἡ Ἰος καὶ αὐτὴ ἡ Σέριφος, καλλίστην δὲ ἡ Σίφνος ἐν τῷ μετοχίῳ τοῦ Παναγίου Τάφου (ἐξ οὗ Παναγίος Τάφος ἐκάλειτο ἡ σχολή), ἐνθα διδιδαξαν Δανιηὴλ ὁ Κεραμεὺς, ὡς λέγεται, καὶ ὁ Νικόλαος Χρυσόγελως λαβὼν ἀνώτερ' ἀξιώματα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐπαιδεύθησαν δὲ Μαυρογένης τις καὶ ὁ Νεόφυτος Βάμβας καὶ ἄλλοι ἀρχιε-

¹ Οὗτοι, ως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρνησιθρῆσκων τῆς ὁρθοδοξίας ήσαν περιέργως Κρήτες, μάλιστα οἱ παθευόμενοι ἐν Ρώμῃ.

² Ζησον· Κεφαλληνίας χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες.

πίσκοποι γενόμενοι καὶ πατριάρχαι. Ὡς ςύτως ἡ Πάρος, ἐνθα ἐδίδα-
ξεν Ἀθανάσιος δὲ Πάριος καὶ ἡ Ἀνδρος, ἐνθα ἐδίδαξεν Ζαχα-
ρίας δὲ Μαθᾶς δὲ συγγράψας τὸν Κατάλογον Πατριαρχῶν, δὲ Κων-
σταντινουπόλεως πατριάρχης Διονύσιος καὶ δὲ Θεόφιλος Καΐρης.
Ἐκ τῶν Σποράδων δὲ καὶ ἡ Σκιάθος εἶχε καὶ ἡ Σκόπελος, ἐνθα
ἐπαιδεύθη τὸ πρῶτον δὲ στιχουργὸς Καισάριος Δαπόντες¹, καὶ ἡ
Λῆμνος, Ἰμβρος, Τένεδος, Μυτιλήνη, ἐν ᾧ τὰ πρῶτα ἔλαβε μαθή-
ματα Δωρόθεος δὲ Λέσβιος, ἡ Σάμος, ἡ Σύμη, ἡ Κῶς, ἡ Ρόδος,
καὶ ἡ Χίος, ἡ τὴν ἀρίστην ἔχουσα ἐν ταῖς νήσοις σχολήν, ἐξ ἣς
ἄνδρες τιμῶντες ἀληθῶς τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα ἔξεφοίτησαν οἱ
Ἄδελφοι Μινδόνιοι, Ἐρμόδωρος δὲ Λγύσταρχος, Λέων δὲ Ἀλλάτιος,
Γεώργιος δὲ Κορέσσιος, Κωνσταντῖνος δὲ Κοκκινάκης. Γεώργιος δὲ
Χρυσοβελώνης, ἐν αὐτῇ δὲ ἐπαιδεύθησαν δὲ Ἀντώνιος Κορωνίδης καὶ
δὲ Εὔστρατιος Ἀργέντης οἱ ἑταῖροι καὶ συναθληταὶ ἐν τῷ μαρτυρίῳ
Ρήγα τοῦ Φεραίου. Εἰδίδαξαν δὲ αὐτόθι κατὰ τοὺς τελευταίους χρό-
νους Ἀθανάσιος δὲ Πάριος, Δωρόθεος δὲ Πρώτος. Κωνσταντῖνος δὲ
Βαρδαλάχος καὶ οἰστατος ὡς διευθυντὴς μετὰ δεκατεσσάρων διδασκά-
λων—ὅτε ἐπτακοσίους εἶχεν ἡ σχολὴ μαθητάς, ὧν διακέσιοι ἦσαν—
δὲ Νεόφυτος Βάμβας, οὗτοις παραχθέτομεν τὴν σεμνὴν εἰκόνα.

---

¹ Ἐκ τοῦ περιφήμου ὄνειρου τοῦ Δαπόντες (καθρέπτης τῶν γυναικῶν)

«Εἰδα καὶ ἐγὼ ἐν ὄνειρον
Ἐν' ἀετὸν δικέφαλον ατὸν οὐρανὸν ἐπάνω
ἔλαμπεν ὡς δὲ τῆλιος νὰ μὴν εἰπὼ παράνω,
ἄγωθεν ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ νχοῦ τοῦ σενασμίου
μὲ στέφανον βασιλικὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν του
μ' ἔνα σταυρὸν ὡς σύνηθες ἐπὶ τὴν κορυφὴν του.
Ἀετός, στέφανος, σταυρὸς ὅλος σχηματισμένος
δὲ ἀστρων ἀμετρα λαμπρῶν κεχαρακτηρισμένος...
Θεωρεῖ δὲ τὸν ἀετόν, τὸν πρώην ὑψωμένον
ἐπάνω εἰς τὸν οὐρανόν, τόσον χαμηλωμένον,
ὅποῦ μ' ἐφαίνονταν τὸ πῶς μπορεῖ νὰ τὸν πιάσω.
Τόσον πλησίον ἔβλεπε τὰ ἔθνικά ὄντα πραγματεύεντα.

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΒΑΜΒΑΣ

Διδάσκαλος τοῦ Γένους. — "Ω, τίμιον θνομα !

Άλλα ποῖοι οὗτοι καὶ ποῖον τὸ ἔργον αὐτῶν ;

Οἱ ἀνωτέρας τυγχάνοντες παιδείας πεπαιδευμένοι καὶ περὶ τὴν θεολογίαν γῆσαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς μαθηματικά, πάντες δὲ καὶ οἱ ἀπειρότεροι τούτων εἰς βάθος ἐγγνωσκον τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, οὓς εἰς πνευματικὴν παρέχουσαν παιδείαν. Οὗτοι δὲ μέσα εἰς τὸ ζοφώδες στερέωμα τῆς δουλευούσης πατρίδος ἀστήρ προέβαντεν ἢ διδάσκαλος χρυσαυγῆς, μὲ τὰς ἀκτίνας αὐτοῦ τὰς γλυκερὰς ἐδηγήδες γιγνόμενος τοῦ Γένους παραπτοῦντος εἰς τὸ σκότος τοῦτο τὸ παντοδαπόν.

Ἐρμηνευτής μάλιστα ἐνθους τοῦ Γένους ἐδιδάσκαλος τῶν αἰώνιου ζωῆς καὶ ἀφθάρτου κάλλους ἀρχαίων λογογράφων καὶ ποιητῶν, δι τι ἔκεινοι περὶ ζητήσεως τοῦ ἀληθοῦς, περὶ ἀρετῆς, περὶ τιμῆς ἐδίδαξαν, περὶ ἐλευθερίας, περῶν εἰς δρμους παλλεύκων μαργαριτῶν, ἔκδσμει δι' αὐτῶν τὸ φρόνημα τῆς νεότητος τῆς πατρίδος.

Μέσα εἰς τὰ "Ἄγια τῶν Ἀγίων τῆς ψυχῆς εἶχε τὰς εἰκόνας τῆς πατρίδος ταύτης καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ ἀσθεστον ἔκαιε κανδύλαν πρὸ αὐτῶν μὲ δάκρυα πληρουμένην καὶ αἴμα πολλάκις μαρτυρικόν. Μεγάλα βουλευόμενος, σύχι εἰς πτωχὰ λεξεῖδια μόνον κατατρίβων τὴν διδασκαλίαν καὶ τῶν νέων σκοτώνων τὸν νοῦν, μεγαλόφρων, οὐχὶ μικροχαρής, οὐχὶ οὐτιδανός, ἀλλ' οὐδ' ἀλαζών, οὐχὶ τρόμος εἰς τοὺς διδασκομένους, ἀλλ' ἀγάπημα καὶ χαρὰ καὶ ποθεινὸς εἰς αὐτοὺς ὡς ἡ φωνὴ τῆς ζωῆς, σεμνὸς καὶ χρηστός, ὑπὸ τῆς ἀνδραποδώδους ἥδουνῆς ἀδούλωτος, ὡς στύλος γρανίτου ἴστατο κατὰ τῶν μυρίων τοῦ βίου κλυδώνων.

Ἀπόστολος τῆς θείας ἀγαθότητος ἐπὶ τῆς γῆς, μάρτυς τοῦ ἔργου αὐτοῦ — ἰδέας ὑψηλῆς — τὰς πικρὰς τῆς ἐνδείας δδύνας μὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ — χαρᾶς εὐέλπιδος τῆς πατρίδος — τὴν φαιδρὰν ὄψιν τὴν παιδικὴν ἐπράγγει. Καὶ προήγοντο ἔκεινοι εἰς σοφίαν καὶ ἀρετὴν

πιστεύοντες δικαίως εἰς τὰ θέσφατα ἔκεινου· διότι, ὡς δὲ ποιητής, καὶ οἱ διδάσκαλοι, ἔνθεον τινὰ ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντες μανίαν, ὡς προφῆται ἐλάλουν, ὑπὸ ἀγιωτάτου τινὸς ἐλαυνόμενοι δαιμονίου, τῆς φιλοπατρίας.

Εἰκόνα ἴδανικὴν τοῦ θεοπνεύστου διδασκάλου τοῦ Γένους, τοῦ φύλακος ἀγγέλου τῆς ἔθνικῆς ψυχῆς ἐν τῷ κατακλυσμῷ τῆς δουλείας, ἴδετε τὸν Νεόφυτον Βάμβαν.

Ψυχὴ ποιητικὴ ἐπὶ τῆς ἐψεως ἔξεδήλου τὰ ἐνδόμυχα μεγάλα συναισθῆματά του. Τὸν κρανίον αὐτοῦ τὸ εὔρὺ θρόνος ἦτο ἀγλαὸς ὑψηλῶν βουλευμάτων· ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἐνετυποῦτο ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν γλυκυτάτων δρθαλμῶν ἢ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ πραότης καὶ ἡ ἀγία πρὸς αὐτοὺς στοργὴ ἢ πατρική. Ἀπὸ τῶν ἕρδυλάλων χειλέων του ἐρμηνεύοντος τοὺς "Ἐλληνας συγγραφεῖς" ἢ τοὺς νόμους τῆς ἀρχαιότητος ἢ μετὰ πειραμάτων φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ χημείαν ἢ φιλοσοφίαν διδάσκοντος, μελῳδίαις ἀρρήτου χάριτος καὶ εὔμουσίας ἥσαν θέλγουσαι τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἀληθῶς μακαρίους. Καὶ συνέχαιρον οὗτοι μετ' ἔκεινου διὰ τῆς πατρίδος τὴν ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῖς γράμμασιν εύδοξίαν, συνωργίζοντο μετ' ἔκεινου διὰ τὸν παρωθισμὸν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ δάκρυα θαλερὰ ἔχεον μετ' ἔκεινου, δτε διὰ τὰς δυστυχίας τοῦ γένους ἢ διὰ πράξεις γενναιίας ἐδάκρυεν ἢ εὐαίσθητος ψυχὴ του.

Καὶ ἐγένετο ἡ καθέδρα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ βάθρον Ἱεροφάντου ὑψηλὸν μὲν θείους λόγους φάλλοντος μεγαλεῖον ἔθνικὸν ἢ συμφορὰν θρηνφδοῦντος καὶ ἀφανισμὸν τοῦ ἐλευθέρου ἡμῶν βίου. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ὠδήγησαν τοὺς ἐν τῇ σχολῇ τῆς Χίου διδασκομένους ὕδραίους νεανίας εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν, ἵνα ἔξηγειρεν εἰς τὸν ἔθνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τοῦ ῥιδοσταγοῦς στόματος αὐτοῦ ποταμὸς εὐγλωττίας ἔξεχύνετο, ὕδωρ ἡγιασμένον ζωῆς ἔθνικῆς, ποτίζον τοὺς ἀποθαρρυνομένους καὶ κραταιώνον τοὺς ἀντέχοντας, καὶ στρατιαὶ συνετάσσοντο ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ ἔξωπλίζοντο στόλοι, ἐκ τῆς ἀγωνίας σφέζοντες τὴν πατρίδα.

Τὸ φιλόκαλον αὐτοῦ ὡς συγγραφέως φαίνεται ἐν τοῖς ἀρχαιοκοῖς λόγοις, ἐν τοῖς φιλολογικοῖς ἔργοις τὸ ἐμβριθὲς αὐτοῦ, τὸ μελετηρὸν καὶ ἐρευνητικόν, καὶ ἐν τῇ Ἀρχαιοτελείᾳ καὶ τῷ Συντακτικῷ τὸ ἀσφαλὲς τῆς διανοίας καὶ ἡ ἐκ θείας χάριτος ἰκανότης ἢ παιδαγωγική

διὰ τὸ εὔμεθοδον τῶν κανόνων, οἵτινες βραχεῖς καὶ συνεστραμμένοι, ὡς ἀρχαῖα ἐκφέρονται ἀποφθέγματα σπαρτιατικά.

Δὲν ἐκόμπαζε δὲ μόνον ἐν λόγοις γενναῖος· διότι καὶ ἀν δὲν ἔλα-
βεν εἰς χεῖρας τὸ ξίφος τοῦ πολεμιστοῦ, ἐταλαιπώρησεν δικιάς ἐν τοῖς
στρατοπέδοις καὶ ἐπείνασε καὶ ἐδίψασε καὶ γυμνὸς ἐπλανήθη μετὰ
τῶν ἀγωνιζομένων, θεός διὰ τοὺς πάσχοντας παρήγορος, θεός κῆ-
ρυξ ζωῆς διὰ τοὺς λιποψυχοῦντας.

Ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τῇ ὑπερηφάνῳ εἶχεν ἐντυπώσῃ τοῦ Πινδά-
ρου τὰ ὑψηλὰ ῥῆματα· «ἡ Μοῦσα δὲν εἶναι φιλοκερδής, οὐδὲ πω-
λεῖται, τὸ πρόσωπον ἡργυρωμένον ἔχουσα, η Εύμουσία». Καὶ ἀφ' οὗ
τὰ ἀργύρια πάντα αὐτοῦ ἐκ τοῦ πενιχροῦ διδασκαλικοῦ βαλαντίου
ὑπὲρ τοῦ μαχομένου προσήνεγκεν ἔθνους, διεβίωσε μεγαλόφρων,
καταφρονητής τοῦ καταισχύνοντος τὸν διδασκαλον ἀκόσμου περὶ
τὴν φιλοκέρδειαν τρόπου, τὸ θάρρος εἰς τὰς καρδίας πάντων ἐμβάλ-
λων, καταπαλαίων τὸν φονεύοντ' ἀπελπισμόν, ὑπὸ μανίας τινὸς ἴε-
ρᾶς, ὑπὸ δαιμονίου ἀγιωτάτου πρὸς τὸ σεμνὸν τοῦ διδασκάλου Ἑρ-
γον ἐλαυνόμενος, τῆς ἔθνικῆς μεγαλοψυχίας ἀπόστολος, τῶν ὑψη-
λῶν Ἐλευσινῶν τῆς πατρίδος μυσταγωγὲς σεπτός, ὡς ἀληθῶς Διδά-
σκαλος τοῦ Γένους.

Σχολεῖα τῶν νήσων.

Περιώνυμος δ' ἐγένετο καὶ ἡ ἐν Πάτμῳ Πατμιὰς ἡ Πατριαρχικὴ
σχολὴ διὰ τοὺς διδάξαντας καὶ παιδευθέντας ἀνώτερα φιλοσοφικά,
θεολογικὰ μάλιστα μαθήματα. Καὶ ἀναφέρονται διδάξαντες ἢ διδα-
χθέντες Νικηφόρος ἁ Χαρτοφύλαξ, Δανιὴλ ὁ Κεραμεύς, Παΐσιος ὁ
Καραπατᾶς, Δημήτριος ὁ Γαλανός, Γρηγόριος ὁ Ε' καὶ ἄλλοι πλει-
στοι. Καὶ τὰ Ψαρὰ¹ δὲ εἶχον καλὸν σχολεῖον, μάλιστα ἀφ' οὗ τῷ
1806 ἔδρυσε τοιοῦτον ὁ Βαρβάκης, ὃπου ἐδίδασκεν ὁ καὶ πρότερον
διδάσκων ἐν τῇ νήσῳ Γρηγόριος ὁ Πελοποννήσιος καὶ περὶ τὰ γραμ-
ματικὰ ἴκανὸς καὶ τὴν ἀλλην τῶν Ἐλληνικῶν παιδείαν. Ἄλλα
παρὰ τοῦτον ἦσαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Μῶροι, διδάσκαλοι τῆς νεότητος
καὶ ἄλλως παιδευταὶ τῶν πολιτῶν, ὡν περὶ τοῦ Νικηφόρου καὶ τῶν
ἐνθουσιαστικῶν καὶ προφητικῶν ὑπὲρ πατρίδος λόγων αὐτοῦ θὰ εἴ-
πωμεν κατωτέρω.

Ἄλλα καὶ ἐκ τῶν ἐπικειμένων εἰς τὴν ἀνατολικὴν Στερεάν καὶ

¹ Νικοδήμου· ὑπόμνημα τῆς Νήσου Ψαρῶν Λ' σελ. 79 κ. 65.

τὴν Ἀργολίδα νήσων καὶ τὴν Χαλκίς καλὴν εἶχε σχολὴν καὶ τὴν "Υδρα" καὶ αἱ Σπέτσαι². Καὶ τῇ μὲν Ὑδρᾳ εἶχε κοινὸν σχολεῖον, ἐνῷ πλὴν τῆς Ἐλληνικῆς καὶ τὴν Γαλλικὴν ἐδίδασκετο καὶ τῇ Ἰταλικῇ χάριν τῶν ναυτιλλομένων καὶ πιθανῶς Ἐλληνικὰ μὲν ἐδίδασκεν δὲ Πελοποννήσιος Παρθένιος Ζαφείρης, τὰς δὲ ξένας γλώσσας οἱ ἐκ Θεσσαλίας ἀδελφοὶ Νούλα³. Αἱ δὲ Σπέτσαι κοινὸν ὡσαύτως εἶχον σχολεῖον, ἐνθαῦτῃ διδάσκαλος, μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Κυνουρίας καὶ Μαντινείας, ἐδίδασκε καὶ τοῦ Λουκιανοῦ τὸ ἐνύπνιον².

Μικρὰ Ἀσία — Ἱερουσαλήμ.

Η Μικρὰ Ἀσία δέ, δπως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀρχαίας Ελλάδος τοὺς πρὸ τῶν Μηδικῶν ὑπερέβαλε τὴν ἀλλην Ἐλληνικὴν γῆν εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, ἥκμαζεν ὡσαύτως καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τῆς ἴστορίας ὑπὲρ πᾶσαν τὴν ἀλλην Ἐλλάδα, γενέτειρα γενομένη τῶν μεγίστων αὐτοκρατόρων, στρατηλατῶν καὶ ἀνδρῶν περὶ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος διακριθέντων. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ἐν τοῖς σχολείοις παρασκευάζονται. Ταῦτα δὲ ἐπαθον μὲν φθοράν τινα καὶ ταπείνωσιν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῶν κατὰ τοὺς πρώτους τῆς τουρκοκρατίας χρόνους, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἀνέθαλε πάλιν τῇ πατείᾳ ἔχει, ἐν τισι τῶν πόλεων ἐξίκετο εἰς ἀκμὴν ἀντιποιουμένην τῶν πρωτείων πρὸς πᾶσαν ἀλλην τῶν πρώτων Ἐλληνικῶν πόλεων. Καὶ τοιαύτην ἀναγράφομεν πρώτην τὴν Συνόρην. Ἐνταῦθα καὶ παλαιοτέρα μὲν τῇ σχολῇ, ἐν τῇ Ἀδαμάντιος δὲ Ρύσιος ἐδίδαξεν δὲ πρὸς μητρὸς πάππος τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ κράτισται ἐγένοντο τὸ Φιλολογικὸν Γυμνάσιον, ἐνῷ ἐδίδαξεν δὲ Κούμας, οὗτινος αἴρομεν τὴν εἰκόνα, καὶ δὲ Κωνσταντίνος Οἰκονόμος. καὶ τῇ μέχρι νῦν ἀκμάζουσα περιώνυμος Εὐαγγελικὴ Σχολή, τὴν ἐπὶ ἑδομήκοντα ἔτη διετέλεσε διευθύνων καὶ διδάσκων δὲ ἐνενηκοντούτης ἀποθανὼν Χρύσανθος Καραβίας, ἐπανεύθησαν δὲ ἐν αὐτῇ, πλὴν παμπληθῶν ἀλλων, δὲ Γρηγόριος καὶ Ἀγάπιος, οἱ τῆς σχολῆς Δημητσάνης ἐδρυταί, Γρηγόριος δὲ Ε' καὶ δὲ Ἀδαμάντιος Κοραῆς.

¹ Ὁμηρίδου Σ. ἴστορία τῆς Υδρας, Σπέτσων καὶ Ψαρῶν σελ. 2 σημ.—Ἀντ. Μιαούλη ὑπόμνημα περὶ τῆς Υδρας σελ. 43.

² Ἀναργ. Χ. Ἀναργύρου Σπετσιωτικὰ Α' σελ. 60 σημ.

³ Κατὰ τὸν Παρανίκαν (Σχεδίασμα) διδάσκαλος ἐν τῇ Υδρᾳ μέχρι τοῦ 1820 τῆς δὲ Ιθακῆς Γρηγόριος Ξανθόπουλος.